

Οι ατραποί της γλώσσας και της κουλτούρας*

Η σύντομη επισκόπηση της ιταλικής λογοτεχνίας που θα κάνω εδώ θα μας οδηγήσει σε ορισμένα γλωσσικά συμπεράσματα στα οποία θέλω να φτάσω. Η επίνοηση θα πραγματοποιηθεί διαλέγοντας μία ιδιόμορφη οπτική γωνία: εκείνη της σχέσης μεταξύ συγγραφέων και ιταλικής κοινής γλώσσας.

Τι είναι πρώτα απ' όλα αυτή η κοινή γλώσσα; Οι καθαρά γλωσσολογικές περιγραφές αφθονούν. Η τελευταία, «α λα Bally», οφείλεται στον Τσέζαρε Σέγκρε και σας παραπέμπω σ' αυτήν. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε στο μεταξύ, πως στο βλέμμα

---

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Το άρθρο από τον Pier Paolo Pasolini δημοσιεύτηκε στο τεύχος 51 της 26 Δεκεμβρίου 1964 του εβδομαδιαίου περιοδικού και Ιταλικού Κ.Κ. «Rinascita» με τον τίτλο «Nuove Questioni Linguistiche». Η προκλητική και, ως συνήθως, ιερόσυλη αντιμετώπιση του γλωσσικού προβλήματος και της ιταλικής λογοτεχνίας προκάλεσαν την απάντηση πολλών ιταλών διανοουμένων που στη συνέχεια δημοσιεύτηκαν στο ίδιο περιοδικό. Μεταξύ αυτών επιλέξαμε την απάντηση του Ίταλο Καλβίνο που θα δημοσιεύσουμε στο επόμενο τεύχος.

Φιλοξενούμε τα κείμενα αυτά κάνοντας μία εξαίρεση στις έντονα αντιμεταφραστικές αρχές των «Τετραδίων», διότι θεωρούμε πως και ο Pasolini και ο Calvino δίνουν, χωρίς να το ξέρουν, μίαν απάντηση σε πολλούς «ειδικούς». Ως υπόδειγμα δηλαδή του πώς μπορεί να διεξαχθεί με όρους ουσιαστικούς μία συζήτηση για τη γλώσσα. Συζήτηση που στην Ελλάδα δυστυχώς ακόμη κυριαρχείται κατά πολύ από «υποσυγγραφική» θα έλεγε ο Παζολίνι, επαρχιώτικη αντίληψη.

Λόγω της πολύ μεγάλης έκτασης του κειμένου και των τελειώς πολλές φορές ειδικών κι αγνώστων στον έλληνα αναγνώστη παρατηρήσεων, αναγκαστήκαμε να κάνουμε ορισμένες περικοπές και υπογραμμίσεις που ελπίζουμε πως δεν αδικούν το κείμενο.

του συγγραφέα η μέση ιταλική εμφανίζεται ως δυαδική οντότητα, ως μία «αγιότατη δυάδα»: η ιταλική ως εργαλείο και η λογοτεχνική ιταλική.

Αυτό προϋποθέτει κάτι το πασίγνωστο: ότι δηλαδή στην Ιταλία δεν υπάρχει μία πραγματική εθνική γλώσσα. Έτσι, αν αναζητήσουμε μία κάποια ενότητα στις δύο όψεις του δυαδισμού (ομιλούμενη γλώσσα, λογοτεχνική γλώσσα), πρέπει να την ζητήσουμε έξω από την γλώσσα και μέσα σε εκείνο το ιστορικό πρόσωπο που χρησιμοποιεί ταυτόχρονα τις δύο αυτές γλώσσες. Πρόσωπο που είναι ένα και που μπορεί να περιγραφεί στη βάση μίας ενιαίας ενότητας εμπειριών. Αυτό το πρόσωπο αυτή η πνευματική έδρα (ή η συγκατοίκηση) του δυαδισμού είναι ο Ιταλός αστός ή ο μικροαστός, με την ιστορική και πολιτιστική του εμπειρία που είναι περιττό να προσδιορίσουμε τώρα: φτάνει, νομίζω, να αναφερθούμε απλώς σ' αυτήν σαν να ήταν μία κοινή μας γνωριμία.

Είναι ο ίδιος αστός που χρησιμοποιεί όταν μιλά την κοινή και όταν γράφει την λογοτεχνική γλώσσα. Φέρει δηλαδή και στις δύο αυτές γλώσσες το ίδιο πνεύμα. Η λογοτεχνική του έμπνευση δεν είναι παλιγεννητική.

Η όσμως με τα λατινικά, οι διάφορες διαστρωμάτωσεις που οφείλονται σε ιστορικές διαχρονικότητες, η συνθετική τάση, η υπεροχή της εκφραστικότητας εις βάρος της επικοινωνίας, η συνύπαρξη διαφόρων συναγωνιζόμενων μορφών, κτλ., όλα αυτά καθορίζουν ταυτόχρονα και την μέση ομιλούμενη ιταλική και την μέση λογοτεχνική ιταλική γλώσσα. Οι οποίες, γι' αυτό, χαρακτηρίζονται από την ανταλλαγή συνηθειών: ο δυαδισμός τους δεν είναι θεμελιακά αντιθετικός. Πρόκειται για δύο πιθανές επιλογές με τις οποίες εκφράζεται κυρίως η ίδια ιστορική και βιωματική εμπειρία.

Έτσι ώστε εάν ήθελα να περιγράψω περιληπτικά και ζωντανά την ιταλική, θα έλεγα πως πρόκειται για μία γλώσσα μη (ή ατελώς) εθνική, που καλύπτει ένα κατακερματισμένο ιστορικο-κοινωνικό σώμα, είτε κάθετα (με τους ιστορικούς διαχρονισμούς, με την κατά στρώματα διαμόρφωση της), είτε οριζόντια (με την διαφορετική ιστορία της κάθε επαρχίας που παρήγαγε εκείνες τις διάφορες μικρές γλώσσες σε εν δυνάμει συναγωνισμό μεταξύ τους, που είναι οι διάλεκτοι, καθώς και τις επακόλουθες πολύμορφες διαλεκτοποιήσεις της κοινής).

Πάνω σ' αυτήν τη γλωσσική κάλυψη μιας κατακερματισμένης, και άρα μη εθνικής πραγματικότητας, προβάλλεται η διακανονιστική ισχύς της γραπτής γλώσσας – που χρησιμοποιείται στο σχολείο και στην κουλτούρα – που γεννήθηκε ως λογοτεχνική γλώσσα, άρα τεχνική, και άρα ψευτο-εθνική.

Η ομιλούμενη γλώσσα κυριαρχείται από την πρακτική, η λογοτεχνική από την παράδοση. Και η πρακτική και η παράδοση είναι δύο μη αυθεντικά στοιχεία, που εφαρμόζονται πάνω στην πραγματικότητα, δεν προκύπτουν από αυτήν. Ή, καλύτερα, εκφράζουν μία πραγματικότητα που δεν είναι εθνική: εκφράζουν την ιστορική πραγματικότητα της ιταλικής αστικής τάξης που από τις πρώτες δεκαετίες της ενοποίησης και μέχρι χθες, δεν υπήρξε ικανή να ταυτιστεί με το σύνολο της ιταλικής κοινωνίας.

Η ιταλική γλώσσα είναι λοιπόν η γλώσσα της ιταλικής αστικής τάξης που για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους δεν μπόρεσε να ταυτιστεί με το έθνος, αλλά παρέμεινε κοινωνική τάξη. Και η γλώσσα της είναι η γλώσσα των συνηθειών της, των προνομίων της, της φενάκης της, με λίγα λόγια του ταξικού αγώνα της.

Σκιαγραφώντας μία ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας του αιώνα μας ως ιστορία

των σχέσεων που είχαν οι συγγραφείς με αυτήν την γλώσσα, θα έπρεπε πρώτα απ' όλα να κάνω έναν διαχωρισμό: εάν αυτή η λογοτεχνική ιστορία είναι μία μέση τυπική ιστορία, τότε η σχέση των συγγραφέων με την ιταλική ως γλώσσα της αστικής τάξης είναι η ήρεμη σχέση εκείνου που παραμένει στο γλωσσικό πλαίσιο του και χρησιμοποιεί ένα εργαλείο που του αρμόζει (επαναλαμβάνω, η μέση λογοτεχνική έμπνευση δεν εμφανίζεται ποτέ ως παλιγγένεση της γλώσσας). Εάν αντίθετα αυτή η ιστορία της λογοτεχνίας είναι μία ιστορία των αξιών, τότε πρέπει να πω πως η ιταλική ως γλώσσα της αστικής τάξης είναι μία γλώσσα ανυπόφορη, αποθητική. Διότι χαρακτηρίζεται από μία βίαιη φυγόκεντρη τάση.

Εάν, για ν' απλουστεύσουμε, φανταστούμε αυτήν τη μέση, μία και δυαδική, γλώσσα, σαν μία ευθεία, θα βλέπαμε να εγγράφονται επάνω σ' αυτήν μια σειρά έργα εντελώς αμελητέα σ' ότι αφορά τις αξίες. Ενώ τα έργα που αξίζουν από λογοτεχνική άποψη αποθώνονται απ' εκείνη την φυγόκεντρη τάση και τοποθετούνται όλα ή πιο πάνω ή πιο κάτω από την μέση ευθεία. Εννοούμενη λοιπόν ως ιστορία των σχέσεων των συγγραφέων με την κοινή, η λογοτεχνία του αιώνα μας αποτελείται γεωμετρικά από τρεις διαδρόμους: ο μέσος διάδρομος πάνω στον οποίο δεν περπάτησε παρά η καθαρά διδασκαλικο-ακαδημαϊκή λογοτεχνία κτλ. (εκείνη δηλαδή που διατηρεί η θεμελιώδης εξωπραγματικότητα της ιταλικής ως μέση αστική γλώσσα). Ο πάνω διάδρομος μεταφέρει μία λογοτεχνία, σύμφωνα με τις αποχρώσεις, ή εξαίσηια ή υπεργλωσσική. Και ο κάτω διάδρομος κουβαλάει τις νατουραλιστικοθεριστικές λογοτεχνίες γραμμένες σε διάλεκτο.

Αλλά ας εξετάσουμε λίγο πιο προσεκτικά αυτή την επισφαλή γεωμετρική παραβολή.

Στην μέση γραμμή τοποθετούνται: α) τα έργα ανωνύμων, ψευτο-λογοτεχνία, παραδοσιακά (για παράδειγμα, όλη η φασιστική και κληρική ρητορική) β) τα έργα διασκέδασης και φυγής απ' την πλευρά της γραπτής γλώσσας, ή εκείνα τα αθέβια λογοτεχνικά (κάτι παραπάνω από τη δημοσιογραφία) απ' την πλευρά της ομιλούμενης.

Στην χαμηλή γραμμή: α) τους συγγραφείς που χρησιμοποιούν την διάλεκτο (από εκείνους τους πρώτης τάξεως, μέχρι τους καθόλου αξιόλογους). β) τους νατουραλιστές ή θεριστές που εμπνέονται από τον Τζοβάννι Βέργκα (όλοι τους δεύτερης ή τρίτης τάξεως, άρα ενδιαφέροντες μόνον ως φαινόμενο).

Στην υψηλή γραμμή, όπου ωθήθηκαν από τη φυγόκεντρη τάση της μέσης ιταλικής για ανόμοιους και συχνά αντιθετικούς ιδεολογικούς λόγους, τοποθετούνται όλοι σχεδόν οι Ιταλοί συγγραφείς του αιώνα μας. Αλλά σε πολύ διαφορετικά επίπεδα.

Στο υψηλότερο επίπεδο, βρίσκουμε τον τομέα των ερμητικών: εδώ πάνω τους φυγόκεντρησε η μέση ιταλική, για λόγους ενδογενείς ως προς την γλώσσα, κι όχι κριτικούς ως προς την κοινωνία. Είναι η περιοχή των γυάλινων πύργων – εάν εξακολουθούμε να διασκεδάσουμε σχεδιάζοντας μία συμβολική γεωγραφία στον πίνακα. Η ιταλική που χρησιμοποιείται σ' αυτούς τους πύργους είναι μία γλώσσα για την ποίηση: η άρνηση ή η μη συνεργασία με τον φασισμό, υποθέτουμε, κρύβει μία αντιδραστική έμπνευση διαφορετικού τύπου: την αστική εσωστρέφεια που ταυτίζει τον κόσμο με την εσωτερικότητα και θεωρεί την εσωτερικότητα έδρα ενός τυπικού αισθητικού μυστικισμού που επεξεργάστηκε η Ντεκαντάν, κυρίως η γαλλική και η γερμανική, κτλ., κτλ.

Όλα αυτά επιφέρουν την μορφή ενός κλασικιστικού μπαρόκ, ενός κλασικιστικού εξπρεσιονισμού, ενός κλασικιστικού αντικλασικισμού: αυτά τα ζευγαρώματα προέρ-

χονται από το γεγονός ότι σ' αυτούς τους ποιητές με το εξάισιο στυλ υπάρχει μία ενδόμυχη ιδεολογική αντίθεση: δεν καταλαβαίνουν πως η φαινομενικά επαναστατική άρνηση της πραγματικότητας που εκφράζουν, είναι στην πραγματικότητα αντιδραστική και γι' αυτό καταφεύγει σε όλα τα παλινρθωτικά γλωσσικά σχήματα. Με μία λέξη, διεξάγει μία κλασικιστική επιχείρηση. Στην περίπτωση που ορισμένοι απ' αυτούς τους συγγραφείς κατανοήσουν το λάθος τους, και προσπαθήσουν ν' αλλάξουν την ιδεολογική τους τοποθέτηση δείχνοντας μεγαλύτερο ενδιαφέρον ή περισσότερη αγάπη για τα εγκόσμια (στην περίπτωση μας, για τους ομιλούντες), τότε προσβάλλουν τον κλασικισμό τους με κρεπουσκολαρικά στοιχεία ομιλούμενης γλώσσας.

Σ' ένα πιο χαμηλό επίπεδο συγκατοικούν μία σειρά από «υπερσυγγραφικά» έργα, των οποίων η ιδεολογία δεν είναι ο μύθος της ποίησης, αλλά εκείνος του στυλ. Άρα το περιεχόμενο τους δεν είναι η ίδια η λογοτεχνία, αλλά ο ιστορικός βίος με τα προβλήματα του, σε ένα τόσο θιαίο κλίμα λογοτεχνικής έντασης που παρουσιάζεται σαν ένα είδος μανιερισμού.

Σε ένα επίπεδο που προσεγγίζει ακόμη περισσότερο την μέση γραμμή θρίσκουμε την περιοχή με τα ακαδημαϊκά νοφίμια: ο ερμητισμός στο σαλονάκι, το στυλ του Ντ' Αννούντσιο γελοιοποιημένο, με παντούφλες, η αποδοχή της ομιλούμενης ως λογοτεχνικό μαργαριτάρι (ομιλούμενη που ταυτίζεται ξανά με την γλώσσα της Τοσκάνης).

Σ' ένα επίπεδο ακόμη πιο κοντά στην μέση γραμμή θρίσκουμε τους συγγραφείς που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε της νοσταλγίας (γλωσσική νοσταλγία, εννοείται). Ο Κασσόλα, ο Μπασσάνι είναι οι πιο τυπικοί εκπρόσωποι. Αυτοί αναμειγνύουν το στυλ *Sublimis*, θεμελιακό ως προς την ελεγειακή και πολιτική έμπνευση τους, με μία ομιλούμενη γλώσσα ως γλώσσα των πατεράδων (αστών φυσικά) που, θεωρούμενοι από το πρίσμα της μνήμης, εξευγενίζονται, γίνονται αντικείμενο *Recherche*: και μαζί τους εξευγενίζεται και όλη η ομιλούμενη γλώσσα, εκείνη η μέση ιταλική που, αφού τους απάθησε –εξαιτίας της θιαίτης ιστορικής και ιδεολογικής διαμαρτυρίας τους, ας πούμε για τον αντιφασισμό τους– τους ανακαλεί με την γοητεία ενός χαμένου τόπου της επαγγελίας, μιας ποιητικής φυσικότητας οδυνηρά οντολογικής.

Ακόμη πιο κοντά σε αυτήν την ιταλική εννοούμενη ως φυσιολογική, που δεν αμφισβητήθηκε σε βάθος, είναι οι λιγότερο πειραματικοί και οι λιγότερο εξάισιοι ως προς το στυλ, συγγραφείς.

Βρίσκουμε εδώ ένα υπόβαθρο νοσταλγίας για εκείνο που η αστική τάξη θα μπορούσε να γίνει και δεν έγινε, την μεταφορά του κέντρου της προσοχής προς την θετική, ποιητική, πλευρά της αστικής ζωής στον Βορρά, προς ένα κάποιο επικό πνεύμα, που, στην περίπτωση ορισμένων οικογενειών και ορισμένων περιβαλλόντων, προσέφερε υλικό για επική ποίηση.

Ο Μοράβια έχει, κατά βάθος, την πιο περίεργη σχέση με την μέση ιταλική. Η σχέση του βασίζεται σε μία παρεξήγηση που ο Μοράβια αποδέχεται απερίσκεπτα: η περιφρόνηση για την αστική κατάσταση – και η επακόλουθη ανήλεη κριτική της, που είναι και η θέση του κάθε έργου του – συνοδεύεται από την αποδοχή της γλώσσας της αστικής τάξης ως φυσιολογική γλώσσα, ως ουδέτερο εργαλείο, σαν να μην παρήχθη και να μην επεξεργάστηκε ιστορικά ακριβώς από εκείνη την αστική τάξη, αλλά να «βρέθηκε» παραδειγματικά στην ιστορία.

Ο Μοράβια λοιπόν περιφρονεί την αστική γλώσσα από την μια (εντοπίζει εκφρα-

στικά μόνον ορισμένα στοιχεία της, σαν να είναι ξεκομμένα από το γλωσσικό σύστημα, και αρκείται στην γελοιοποίηση εκείνων και μόνον), ενώ από την άλλη τρέφει κάποιου είδους παιδικού, σχολικού σεβασμού για την γλώσσα ως ομαλώς λειτουργών μηχανισμός.

Ασυνείδητα ο Μοράβια κατέστησε την ιταλική κάτι σαν μία ουδέτερη ευρωπαϊκή γλώσσα και ασυνείδητα της αποδίδει μη ιταλικά χαρακτηριστικά. Η γραμματική της απλοποιήθηκε, οι συναγωνιζόμενες μορφές σπανίζουν, οι χρονικές ακολουθίες έχουν την τάση να είναι ομαλές, το πνεύμα αναλυτικό, η υπερβολική διαθεσιμότητα συντακτικών μορφών περιορίζεται, κτλ., κτλ. Η ιταλική του Μοράβια είναι «πλασματική» σε σχέση με την μέση ιταλική.

Η σχέση του Καλβίνο με την μέση ιταλική βρίσκεται μεταξύ του Σολντάτι, του Ντελφίνι και του Μοράβια: δεν είναι μία πολεμική σχέση. Υπάρχει η αποδοχή της κανονικότητας και πάνω σ' αυτήν ανυψώνεται ένα ευρωπαϊκού τύπου δίκτυο, κυρίως γαλλικό. Κι όλα γίνονται δυνατά χάρις στην ειρωνική αποστασιοποίηση.

Όλοι αυτοί οι συγγραφείς έχουν μία ισότιμη σχέση με τους ήρωες και το περιβάλλον τους: ισοτιμία πολιτιστική, συναισθηματική και γλωσσική. Οι ήρωες τους είναι αστοί, σαν κι αυτούς, και τα περιβάλλοντα τους είναι αστικά, σαν τα δικά τους. Έτσι οι συγγραφείς μπορούν σχεδόν ανεπαίσθητα να διεισδύσουν στην ψυχή των προσώπων τους και να «θιώσουν» τις σκέψεις τους. Δημιουργούν δηλαδή την στυλιστική προϋπόθεση για τον έμμεσο ελεύθερο λόγο. Χρησιμοποιούν λοιπόν την γλώσσα τους: και πραγματοποιείται, σε συνθήκες ισοτιμίας, μία ανταλλαγή γλωσσών, όπως είπα πριν. Μ' αυτόν τον τρόπο η γλώσσα του πρωταγωνιστή τους γίνεται μία γραπτή και κατά βάθος λογοτεχνική γλώσσα, ενώ η γλώσσα του συγγραφέα – που ταυτίζεται με τον ήρωα του – παραμένει ζωντανή ή εκφραστική.

Στην περίπτωση, ύστερα, που ο ήρωας είναι ένας λαϊκός ήρωας, η γλώσσα του που θιώνεται από τον συγγραφέα δεν είναι παρά η γλώσσα του συγγραφέα υποθαμισμένη κατά έναν και μόνο βαθμό, όχι μία πραγματική μίμησης, αλλά ένα είδος μακροσκελούς «χωρίου», κατά το ηπιότερο.

Υπάρχει όμως ένα σημαντικό φαινόμενο που αλλάζει ριζικά τους όρους αυτής της θεώρησης. Συμβαίνει δηλαδή καμιά φορά ο αστός συγγραφέας να «ξαναζήσει» εντελώς την ομιλία του ήρωα του και αυτός ο ήρωας να ανήκει στην εργατική ή αγροτική τάξη. Άρα χρησιμοποεί μία υπογλώσσα ή μία διάλεκτο. Ποια είναι η σχέση του Κάρλο Αιμίλιο Γκάντα με την μέση ιταλική; Εκείνος φυσικά, όπως κάθε άξιος συγγραφέας, την βρίσκει εντελώς ανυπόφορη, άρα φυγοκεντρίζεται. Τότε, στην περίπτωση του Γκάντα, θα έπρεπε να προσθέσουμε στον πίνακα μας μία νέα γραμμή: μία ελικοειδή γραμμή που, ξεκινώντας από πάνω καταβαίνει διασταυρώνοντας την μέση γραμμή, συνεχίζει προς τα κάτω κι ύστερα ξαναεμβαίνει, διασταυρώνει ξανά την μέση γραμμή, συνεχίζει προς τα πάνω κι ύστερα πάλι προς τα κάτω, κτλ.

Εν ολίγοις, ο έμμεσος ελεύθερος λόγος σε μία γραμμένη σελίδα προϋποθέτει μία επιδρομή προς τις χαμηλότερες γλώσσες, προς την πολύ διαλεκτοποιημένη κοινή και προς τις διαλέκτους: πρέπει να επιφορτιστεί με υπογλωσσικά υλικά. Αυτά τα υλικά όμως – να το ζητούμενο – δεν εξυψώνονται στο επίπεδο της μέσης γλώσσας για να επεξεργαστούν και να αντικειμενοποιηθούν ως συνεισφορά στην μέση ιταλική. Όχι. Αυτά, δια μέσου της ελικοειδούς γραμμής εκτοξεύονται στις υψηλές ή υψηλότερες σφαίρες κι επεξεργάζονται με εκφραστικούς ή εξπρεσιονιστικούς όρους.

Ο αναγνώστης κατάλαβε πως όλη αυτή η ανάλυση μου της ιστορίας της λογοτε-

χνίας ως ιστορία των σχέσεων του συγγραφέα με την μέση γλώσσα περιορίζεται εξ ολοκλήρου στην δεκαετία του '50. Για να συμπληρωθεί αυτή η περιγραφή χρειάζεται να προσθέσω ένα άλλο στοιχείο που χαρακτηρίζει την λογοτεχνία εκείνης της περιόδου. Οι συγγραφείς εκείνοι χαρακτηρίστηκαν από μία ιδεολογική αναζήτηση με τρομερά ορθολογιστικές φιλοδοξίες (φιλοδοξούσαν δηλαδή να επανεξετάσουν όλη την προηγούμενη λογοτεχνία, από τον προπολεμικό ερμητισμό ως τον μεταπολεμικό νεορεαλισμό). Ταυτόχρονα, και εν μέρει σε αντίθεση με αυτήν την ορθολογιστική επανεξέταση, εμφανίστηκε και ένας κάποιος πειραματισμός που εμπεριείχε εκείνα τα εξπρεσιονιστικά στοιχεία της Ντεκαντάνς κι εκείνα τα συναισθηματικά στοιχεία του νεορεαλισμού, που ο ίδιος ήθελε να ξεπεράσει ιδεολογικά.

Ο λογοτεχνικός πειραματισμός βασιζόταν στην εμπειρία του έμμεσου ελεύθερου λόγου του Γκάντα, την «ελικοειδή γραμμή» που διασταύρωνε από πάνω προς τα κάτω την μέση ιταλική (όλο και πιο τραυματική σαν έκφραση του αστικού κόσμου).

Σε σχέση όμως με τον Γκάντα η επιχείρηση είχε πολύ απλοποιηθεί. Πρώτα απ' όλα στις υψηλές σφαίρες απουσίαζαν οι τεχνολογικές πολυγλωσσίες: τα λογοτεχνικά ύφη διαμορφώνονταν ως μία και μοναδική γλώσσα. Επιπλέον, στις χαμηλές περιοχές οι ομιλούντες επιλέγονταν με ακριβείς όρους κοινωνιολογικής έρευνας και κοινωνικής καταγγελίας. Και εδώ λοιπόν δεν υπήρχαν πολλές διάλεκτοι, αλλά μία και μοναδική που καθόριζε την συγκεκριμένη κατάσταση. Ο έμμεσος ελεύθερος λόγος ήταν, πρώτα, μόνον ένας τρόπος για να γνωρίσεις, κι ύστερα να κάνεις να γνωρίσουν έναν ψυχολογικό και κοινωνικό κόσμο που αγνοείτο από το έθνος.

Η διεύρυνση του περιεχομένου ήταν μία μορφή της ρεαλιστικής ποιητικής και άρα μορφή κοινωνικής στράτευσης. Η γλωσσική διεύρυνση ήταν μία συνεισφορά για την δημιουργία μίας πιθανής εθνικής γλώσσας δια μέσου της λογοτεχνίας.

Σήμερα αυτή η προσπάθεια μας φαίνεται ρητορική και ακατάλληλη. Ταυτόχρονα μας φαίνεται απατηλή η φιλοδοξία να θεθούν δια μέσου της λογοτεχνίας (όπως εξάλλου πίστευαν πολλοί για τόσους αιώνες) οι βάσεις μιας εθνικής γλώσσας.

Αυτή η κρίση της γλώσσας – και όχι μόνον του στυλ – σηματοδοτεί κάτι το βαθιά νεωτεριστικό που συμβαίνει στην κοινωνία μας. Προκαταβάλλοντας όλες τις ενδεχόμενες άλλες παρατηρήσεις – για παράδειγμα τις ενδείξεις που ήδη μας είχε εμφανίσει η πρωτοπορία – δεν θα δίσταζα να ριζοσπαστικοποιήσω αυτήν την κρίση δια μέσου εκείνου που ο Φορτίνι, αναφερόμενος στον Μαγιακόφσκι, ονομάζει «το τέλος του πληρεξουσίου» του συγγραφέα. Δηλαδή όχι μόνον το τέλος της στράτευσης, αλλά και όλων εκείνων των αντιλήψεων, κατά τα άλλα τελείως αντιδημοτικών, που εμφανίστηκαν σαν υποκατάστατα ή σαν προωθημένες όψεις της στράτευσης.

Στην κοινωνικο-ηθιολογική έδρα όπου ο Φορτίνι διεξάγει τις έρευνες του δεν είναι αρκετά ξεκάθαρα τα ιστορικά αίτια αυτού του «τέλους του πληρεξουσίου»: ίσως από μία ουδέτερη και κατά κάποιον τρόπο πιο επιστημονική οπτική γωνία, όπως είναι η γλωσσολογική έρευνα, μπορούν να θεωρηθούν καλύτερα και από μεγαλύτερη απόσταση αυτά τα αίτια.

Ήδη στα τέλη της δεκαετίας του '50 είχαμε τα πρώτα συμπτώματα μιας κρίσης που τότε φαινόταν να έχει παλινορθωτικό χαρακτήρα. Ως σπάνια πληροφορία, λίγο γνωστή στους μη ειδικούς, θα προσδιόριζα την έναρξη αυτής της κρίσης στην «καθαρευουσιάνικη αντίδραση» (αντίδραση εναντίον εκείνων των πολυγλωσσικών πειραματικών ερευνών για τις διαλέκτους που αποτελούσαν την συγκεκριμένη λογοτεχνική μορφή της στράτευσης) η οποία προερχόταν από μία ομάδα ναπολιτάνων συγγρα-

φέων συσπειρωμένων γύρω από το περιοδικό τους. Πρωταγωνιστές όμως, ίσως εν μέρει άθελα τους, αυτής της αντίδρασης θεωρώ και τον Κασσόλα και τον Μπασσίνι με την απεγνωσμένη και ποιητική αστική νοσταλγία τους. Το στυλ τους δεν είναι παρά μία συνεχής σειρά, έστω καλυμμένη, «χωρίων» της αστικής και μικροαστικής γλώσσας που χρησιμοποιούσαν οι επαγγελματίες πατεράδες και παππούδες και το επαρχιακό περιβάλλον τους. Σε αυτούς τους δύο συγγραφείς η έρευνα ήταν αυθεντική και, προπαντός ο Μπασσάνι, προσέφεραν, δια μέσου αυτής της μίμησης του Stylus Medius (επινοώ μία κατηγορία άγνωστη και στην ρητορική και στην stylistik), αυθεντικά ποιητικά έργα.

Είναι αλήθεια πως ο λόγος που αναβιώνει με όρους καταγγελίας ενός κόσμου άθλιου, κλέφτη, πεινασμένου, διαθέσιμου διότι προϊστορικού, ξαφνικά φαίνεται να είναι ένα ξεπερασμένο στυλιστικό φαινόμενο – και οι Ριτσέττι και οι Τομμάζι κινούνται απόμακροι σαν αρχαίος ελληνικός αμφορέας. Είναι επίσης αλήθεια πως μία τέτοιου είδους επιχείρηση που να διεξάγεται, πιο σύγχρονα, στην καρδιά ενός εργοστασίου όπως εκείνο της Ολιβέττι, να αναβιώνει τους παραληρηματικούς εσωτερικούς μονόλογους των διαφόρων Αλμπίνι Σαλούτζα, μας φαίνεται άλλο τόσο αφελής και εξορισμένη σ' έναν κόσμο αρετής κι αλληλεγγύης που ξεπεράστηκε από την ιλιγγιώδη εξέλιξη του ίδιου του εργοστάσιου. Μολοντούτο και η αντίδραση εναντίον όλων αυτών – η εξευγενισμένη και ξανακερδισμένη σαν τον χαμένο χρόνο αστική τάξη του Μπασσάνι, του Κασσόλα, του Σολντάτι ή του Πρίσκο, τέλος πάντων του κάθε καθαρευουσιάνου εκλεκτού αναπλαστή της αστικής γλώσσας – φαίνεται να πραγματοποιείται πέρα από το ιστορικό όριο και να μην βρίσκει πια, από την εδώ πλευρά του ορίου, κανέναν αποδέκτη συνένοχο αυτής της νοσταλγίας.

Ταυτόχρονα με την απονέκρωση των πιο πρόσφατων λογοτεχνικών εμπειριών πρέπει να σημειωθεί η τουλάχιστον φαινομενική ζωτικότητα της πρωτοπορίας, που για έναν γλωσσολόγο είναι το πιο κραυγαλέο σύμπτωμα της σημερινής κρίσης, που μέχρι τώρα έμεινε χωρίς συγκεκριμένες εξηγήσεις. Οι γραμμές πάνω και κάτω από την μέση ιταλική, πάνω στις οποίες εγγράφηκε η πρόσφατη λογοτεχνική ιστορία ως ιστορία των σχέσεων των συγγραφέων με την ταξική γλώσσα τους – είναι οπωσδήποτε γραμμές λογοτεχνικής γλώσσας, λογοτεχνίας. Σε αυτά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '60 είδαμε αντίθετα να σχηματίζεται μία νέα σχέση, τουλάχιστον θεωρητικά: μία σχέση που δεν βρίσκεται στα πλαίσια της λογοτεχνίας, αλλά αντίθετα ξεκινά από μία επιχειρησιακή βάση, διακηρυγμένα μη λογοτεχνική. Εγώ νομίζω πως οι πρωτοπορίες δεν είναι εκείνο που πάντα έλεγαν, με ανεπίτρεπτη επαναληπτικότητα: οι συνεχείς δηλαδή επαναλήψεις των πρωτοποριών που υπήρξαν στις αρχές του αιώνα. Για τους δύο ακόλουθους λόγους: 1) Οι κλασικές πρωτοπορίες έθεταν τα αναρχικά κι ανατρεπτικά περιεχόμενα τους σε συσχετισμό με την παρούσα τότε κατάσταση. Είχαν μία σταθερή και στατική αντίληψη της κοινωνίας και έθεταν τους εαυτούς τους ως εναλλακτική λύση άλλο τόσο σταθερή και στατική. Οι πρωτοπορίες της δεκαετίας του '60 θέτουν τα ιερόσυλα περιεχόμενα τους σε αντιπαράθεση με μία ως την πούμε προ-μελλοντική κατάσταση: είναι μεσσιανικές, αποδίδουν – κάνοντας την καρικατούρα του – στο μέλλον μία εξ ορισμού ιερόσυλη και αντεστραμμένη κατάσταση (να γιατί μπορούν και να «ενσωματωθούν» στο παρόν και δεν εμφανίζονται ως θομβιστές). 2) Οι κλασικές πρωτοπορίες συνέχιζαν να κάνουν λογοτεχνία και διεξήγαγαν την αντιγλωσσική δράση τους με λογοτεχνικά εργαλεία: ο δικός τους δεν ήταν παρά ένας αυτοσκοπός ανανεωτισμός που ωθείτο ως τα ακραία, άρα σκανδαλώδη,

επακόλουθα. Οι σημερινές πρωτοπορίες αντίθετα διεξάγουν την αντιγλωσσική δράση τους πάνω σε μία βάση όχι πια λογοτεχνική, αλλά γλωσσολογική. Δεν χρησιμοποιούν τα ανατρεπτικά εργαλεία της λογοτεχνίας για να διαταράξουν και να ξεσκεπάσουν την γλώσσα. Τοποθετούνται αντίθετα σε ένα γλωσσολογικό σημείο μηδέν για να επαναφέρουν στο μηδέν την γλώσσα, και άρα τις αξίες.

Η δικιά τους δεν είναι μία διαμαρτυρία εναντίον της παράδοσης, αλλά εναντίον του Σημαινόντος: ο τόπος που πρέπει να καταστραφεί δεν είναι το στυλ αλλά τα σημάινοντα.

Αυτή η θέση των πρωτοποριών αποδείχτηκε μέχρι τώρα θωρακισμένη μπροστά σε κάθε επίθεση, κι εκείνοι που προσπάθησαν να της επιτεθούν ξέπεσαν στις κοινοτυπίες, ηττήθηκαν. Πιθανώς αυτό να συνέβη διότι, ενώ το σημείο μηδέν των πρωτοποριών ανταποκρίνεται σε μία πραγματική στιγμή μηδέν της κουλτούρας και της ιστορίας, οι θέσεις απ' τις οποίες η λογοτεχνία αμύνεται δεν έχουν πια καμία αντιστοιχία με μία πραγματικότητα που μεταβάλλεται. Παρόλα αυτά σπεύδα να προσθέσω πως το σημείο μηδέν που επέλεξαν οι πρωτοπορίες είναι μόνο φαινομενικά μία απερίσκεπτη ελεύθερη επιλογή: στην πραγματικότητα είναι μία παθητική αποδοχή. Οι ίδιοι υποθέτουν πως βρίσκονται κατόπιν ελεύθερης επιλογής σε έναν τόπο, όπου βρίσκονται αντίθετα κατόπιν εξαναγκασμού.

Βρισκόμαστε λοιπόν σε μία ανεξιχνίαστη φάση της κουλτούρας, σε ένα πολιτιστικό κενό, κατοικούμενο από συγγραφείς, ο καθένας απ' τους οποίους δεν κάνει άλλο από το να ακολουθεί την δικιά του ιστορία, σαν μία γλωσσική νήσος ή ένας περιφραγμένος συντηρητικός χώρος. Δεν είναι η συνηθισμένη κρίση, αλλά ένα εντελώς νέο γεγονός που προφανώς αντανακλάται από τις ρίζες της κοινωνίας.

Πρέπει λοιπόν να βγούμε μια στιγμή από την λογοτεχνία και να βάλουμε σε στενή επαφή μεταξύ τους δύο επιστήμες που συνορεύουν με την λογοτεχνία: την κοινωνιολογία και την γλωσσολογία.

Ας ρίξουμε λοιπόν μία κοινωνικο-γλωσσολογική ματιά στο ιταλικό πανόραμα των τελευταίων χρόνων.

Μπορούμε, νομίζω, ν' αρχίσουμε με τον πιο επιτρεπτό τρόπο, από τον πιο κοντινό μας τόπο: αυτόν, αυτόν που έχω κάτω από την μύτη μου, την αποδεικτική πρόζα μου. Η οποία, αφού δεν είναι πόνημα κανενός ειδήμονος, δεν μπορεί να μην εκπλήττει από την πρώτη ματιά για το μεγάλο ποσοστό τεχνικών όρων που περιέχει. Εάν ύστερα ανατρέξουμε στις καταβολές αυτών των τεχνικών όρων, το πράγμα γίνεται ακόμη πιο έκδηλο: οι όροι αυτοί πράγματι προέρχονται όχι τόσο από την γλωσσολογική επιστήμη, όσο στην πλειοψηφία τους, από την κοινωνιολογία. Οι υπόλοιποι από άλλες εξειδικευμένες γλώσσες, τις πιο αλλοπρόσαλες. Βοηθούμαι δηλαδή στην εξήγησή μιας λογοτεχνικής κατάστασης από το ίδιο το αντικείμενο της εξωλογοτεχνικής έρευνας μου. Η όσμως της κριτικής γλώσσας εδώ και μερικά χρόνια στην Ιταλία δεν γίνεται πια με τα λατινικά, όπως ορίζει η φιλολογική παράδοση, αλλά με την γλώσσα της επιστήμης. Εξάλλου όλη η περιγραφική ορολογία της χαώδους κατάστασης στην οποία βρίσκεται η λογοτεχνία – ορολογία που χρησιμοποιεί και η πρωτοπορία και η επιβίωσασα λογοτεχνική διασπορά – είναι εκείνη της βιομηχανίας της κουλτούρας και της κοινωνιολογίας (εκτός από εκείνη την τώρα πια κλασική ορολογία της ιατρικής, της ψυχανάλυσης, των οικονομικών επιστημών και προπαγνός του μαρξισμού).

Θα μπορούσαμε επίσης να παρατηρήσουμε πως οι τεχνικές συνεισφορές της ίδιας

της γλωσσολογίας έχουν έναν ειδικό χαρακτήρα: τείνουν να χρησιμοποιούν ανοιχτά την γλώσσα δια μέσου της οξυμένης και κυρίαρχης αντίληψης του εργαλειακού χαρακτήρα της.

Αυτή η αντίληψη της γλώσσας σαν εργαλείο – ακριβώς με την θετική έννοια που επισήμανε η σημειωτική – είναι το κυρίαρχο σημείο όλου του γλωσσικού πανοράματος που μας περιβάλλει.

Ας ρίξουμε αμέσως μια ματιά σε έναν γειτονικό χώρο, πέρα από αυτό το πρώτο φαινόμενο που έχουμε κάτω από την μύτη μας. Για παράδειγμα, η γλώσσα της δημοσιογραφίας. Σ' αυτά τα τελευταία χρόνια, δια μέσου μίας αρχικής και ποσοτικά αμελητέας σνομπιστικής διάθεσης που μιμείται τα γαλλικά ή τα αγγλικά (και οφείλεται στον αστικό ριζοσπαστικοπεφωτισμένο τύπο), αναμφισβήτητη η ιταλική δημοσιογραφική γλώσσα έχει υιοθετήσει πραγματικά ειδικευμένα χαρακτηριστικά. Την ρυθμίζει και την καθορίζει ένας ειδικός τύπος επικοινωνίας που προϋποθέτει μία κοινωνία πλήρως αντιπροσωπευόμενη από την κοινή της γνώμη, σε ένα ορισμένο ψευτο-ορθολογικό επίπεδο. Έτσι, ένας δημοσιογράφος μπορεί να επινοήσει μόνον μέσα σε ένα στενότατο πλαίσιο και κάθε του επινοήση δεν πρέπει να προκαλεί σκάνδαλο: πρέπει να δοκιμαστεί και οπωσδήποτε να προδιαγράφεται από μία στατιστική (ακόμη ερασιτεχνική και ψευτο-επιστημονική) που ορίζει εκείνο που ζητά η μάζα. Αλλά οπωσδήποτε καθορίζεται από αυτήν. Ένα δημοσιογραφικό άρθρο με εκφραστικότητα πετιέται στον κάλαθο των αχρήστων, γιατί ο μέσος αναγνώστης θα φρόντιζε για λογαριασμό του να το αγνοήσει. Η δημοσιογραφική γλώσσα έτσι γίνεται αντικείμενο λειτουργικό προς μία νέα υπόθεση κοινωνίας: μία κοινωνία με ένα ορισμένο υψηλό επίπεδο ορθολογισμού, άρα αντι-εκφραστική. Η γλώσσα αυτή, επί πλέον, αποσπά από την ιταλική γραμματική μόνον εκείνα τα στοιχεία που χρησιμεύουν στην επικοινωνία. Δημιουργεί έτσι μία γραμματική κατά κάποιον τρόπο επαναστατική σε σχέση με τα εκφραστικά χαρακτηριστικά της παραδοσιακής γραμματικής.

Πολλές φορές μία ειδική γλώσσα μπορεί να χαρακτηριστεί από τον απλό επιλεκτικό της χαρακτήρα. Όπως, για παράδειγμα, η γλώσσα της τηλεόρασης. Η τηλεόραση, που ασχολείται στα προγράμματα της περί παντός επιστητού – άρα δεν έχει συγκεκριμένες αρμοδιότητες – πρέπει να μπορεί να μιλά για τα πάντα. Κάνει έτσι να συνυπάρχουν στα στεγανά της, κάτω από διαφορετικά τροχαία σήματα, διάφορες ειδικές γλώσσες. Που όλες τους όμως χαρακτηρίζονται από ορισμένα παρόμοια φαινόμενα: επιλεκτικά, όπως λέγαμε. Ο ευφημισμός, η λιπομαρτυρία, το ψευτο-ομιλούμενο *cursus*, η ειρωνική αποδραμματικοποίηση, κτλ., κτλ. Εάν, στην γλώσσα της τηλεόρασης, στην πράξη είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσεις όλες τις λέξεις, στην πραγματικότητα ένα μεγάλο ποσοστό των λέξεων μίας γλώσσας αποκλείεται. Με αυτόν τον τρόπο η ιδιομορφία της τηλεοπτικής υπογλώσσας συνίσταται στην σχεταριστική επιλεκτικότητά της.

Σε ότι μας αφορά, επί πλέον, η τηλεοπτική γλώσσα φαίνεται να παραμέρισε την διδασκαλική λειτουργία της προς την κατεύθυνση των καλών ιταλικών, γραμματικά τόσο ξεκάθαρων που να αγγίζουν το όριο ενός ουσιαστικού καθαρευουσιανισμού. Τώρα η διδασκαλική λειτουργία της τηλεόρασης φαίνεται να στρέφεται προς την κατεύθυνση ενός όχι πια καθαρευουσιάνικου αλλά εργαλειακού διακανονισμού της γραμματικής και του λεξιλογίου: η επικοινωνία υπερισχύει πάνω σε όποια πιθανή εκφραστικότητα. Κι εκείνη η λίγη, χαζούλα και μικροαστική εκφραστικότητα που παραμένει, είναι λειτουργική σε σχέση με τον βίαιο εργαλειακό ρόλο της.

Αυτή η άλλη χρήσιμη παρατήρηση πάνω στην τηλεοπτική γλώσσα είναι περιθωριακή αλλά όχι λιγότερο ενδιαφέρουσα: η μονοτονία των φραστικών διαγραμμάτων εκείνου του τυπικού τηλεοπτικού δείγματος που είναι η υπαγόρευση των ειδήσεων. Αυτά δεν μοιάζουν καν με ιταλικά. Η άρθρωση της φράσης επαναλαμβάνει σχήματα όσο το δυνατόν όμοια, αποφεύγοντας κάθε δραματική εκφραστικότητα, ακόμη και με τον τόνο της φωνής. Νομίζεις πως ακούς έναν Γάλλο ή έναν Τσεχοσλοβάκο εκφωνητή. Αυτή η μονοτονία αρχίζει ήδη να λαμβάνεται ως πρότυπο σοβαρής ομιλίας. Τα άτομα κατώτατης κουλτούρας νομίζουν ότι έτσι πρέπει να μιλιούνται τα ιταλικά. Σειρές φράσεων με όσο το δυνατόν πιο ενιαίο διάγραμμα, ακόμη και στην προφορά.

Εξάλλου αυτού του είδους ο λόγος έχει πια επίσημα αντικαταστήσει τον παλιού τύπου emphaticό λόγο. Ας προσέξουμε την γλώσσα των πολιτικών.

Κι αυτή, μαζί με την λογοτεχνική γλώσσα, πάντα χαρακτηριζόταν από εκείνο το διαχρονικό (διότι τυπικό της Αναγέννησης) φαινόμενο που είναι η όσμωσις με τα λατινικά. Τώρα αυτό το φαινόμενο αντικαταστάθηκε από ένα άλλο φαινόμενο, την τεχνολογική γλώσσα του προηγμένου βιομηχανικού πολιτισμού.

Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της αντικατάστασης είναι πως, ενώ η όσμωσις με τα λατινικά, εκλεκτού τύπου, είχε την τάση να διαφοροποιεί την πολιτική γλώσσα από τις άλλες, η τεχνολογία παρουσιάζει την αντίθετη τάση: να καθιστά την πολιτική γλώσσα ομόλογη προς τις άλλες γλώσσες.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως τα κέντρα που δημιουργούν, επεξεργάζονται και ενοποιούν την γλώσσα δεν είναι πια τα πανεπιστήμια αλλά οι εταιρείες.

Τελειώνοντας: η κοινή γλώσσα – εκείνη η κοινή επηρεασμένη από τις διαλέκτους κάτω, και που λατινοφέρνει επάνω – που μέχρι τώρα ήταν η αγιότατη ιταλική δυάδα, είναι, σαν τέτοια, μη εθνική γλώσσα. Τώρα αυτή η κοινή εμφανίζει ενδείξεις βαθιάς αλλαγής προς την κατεύθυνση της ενοποίησης. Θα έπρεπε να φέρω ως παραδείγματα αυτής της αλλαγμένης κοινής μαγνητοφωνημένες συζητήσεις. Δεν είμαι ειδικός, δεν έχω. Εμπιστεύομαι στην εμπειρία του αναγνώστη. Θα συμφωνήσει μαζί μου πως μεγάλο μέρος της ομιλούμενης στον Βορρά έχει τεχνικοποιηθεί. Κάθε στιγμή συμβαίνει ν' ακούμε αυτή την τεχνικοποιημένη γλώσσα, αδύναμη στο επίπεδο των καθημερινών και στοιχειωδών αναγκών, πανίσχυρη ως το σημείο να αποτελέσει μία πραγματική ειδική αρχκό, σε επαγγελματικό επίπεδο, σε εκείνο των εμπορικών συναλλαγών, της ζωής της εταιρείας.

Γλωσσικές ανταλλαγές τέτοιου τύπου είναι τώρα πια ο κανόνας στην βιομηχανοποιημένη και εξευρωπαϊσμένη Ιταλία. Φέρουν νέα χαρακτηριστικά σε σχέση με εκείνη την ψευτο-ενοποίηση που είχαν προσφέρει στην ιταλική οι γραφειοκρατικές και εμπορικές γλώσσες: νέα χαρακτηριστικά που οφείλονται στον πνευματικό νεωτερισμό του φαινομένου. Ούτε η γραφειοκρατία ούτε το εμπόριο ήταν γεγονότα πνευματικά καινούρια για τον άνθρωπο και για τον Ιταλό: η τεχνική ναι.

Επιπλέον: νέα χαρακτηριστικά εμφανίστηκαν πολλές φορές στην μακροχρόνια ιστορία του έθνους μας, αλλά η γλώσσα πάντα αντέδρασε θεωρώντας αυτούς τους νεωτερισμούς νέες γλωσσικές διαστρωματώσεις που έπρεπε να προστεθούν στις προηγούμενες. Ήταν μία μόνο λογοτεχνική γλώσσα, όχι εθνική, άρα δεν μπορούσε ούτε να αφομοιώσει ούτε να ξεπεράσει τις παλιότερες διαστρωματώσεις με τις καινούριες, και περιοριζόταν στο να τις συσσωρεύει, αυξάνοντας συνεχώς και παράλογα τον γραμματικό και γλωσσικό πλούτο της.

Σήμερα, χάρις σε ένα γεγονός μεγαλύτερο κατά κάποιον τρόπο από την ιταλική

ενοποίηση του 1870 και από την επακόλουθη κρατικο-γραφειοκρατική ενοποίηση, θρυσκόμαστε μπροστά σ' αυτήν την ενεργό γλωσσική διαχρονικότητα. Αλλά τουλάχιστον αυτή η διαχρονικότητα εμφανίζει ένα εντελώς νέο χαρακτηριστικό σε σχέση με όλα τα διαχρονικά άλματα του παρελθόντος: η νέα γλωσσική διαστρωμάτωση, η τεχνικο-επιστημονική γλώσσα, δεν ευθυγραμμίζεται με όλες τις προηγούμενες διαστρωματώσεις, αλλά εμφανίζεται ως παράγοντας ομοιογενοποίησης των άλλων γλωσσικών διαστρωματώσεων, ακόμη και ως παράγοντας αλλαγής στο εσωτερικό των γλωσσών. Τώρα, η «αρχή της ομοιογενοποίησης» εδρεύει προφανώς στην νέα κοινωνική μορφή της γλώσσας – σε μία τεχνική αντί για ουμανιστική κουλτούρα – και η «αρχή της αλλαγής» εδρεύει στην γλωσσική εσατολογία, δηλαδή στην τάση προς την χρήση και προς την επικοινωνία. Κι αυτό χάρις σε αναγκαιότητες όλο και πιο βαθύτερες από τις γλωσσικές: εκείνες της πολιτικής και της οικονομίας.

Μπορούμε δηλαδή να πούμε πως ποτέ τίποτα στο παρελθόν, μεταξύ των θεμελιωκών γλωσσικών συμβάντων, δεν έδειξε τόση δύναμη ομοιογενοποίησης και μετασηματισμού σε πανιταλικό επίπεδο, ταυτόχρονα. Ούτε το λατινικό αρχέτυπο της Αναγέννησης, ούτε η αυλική *lingua franca* του εθνικισμού. Το τεχνολογικό φαινόμενο κατέλαβε σαν ένας νέος σπριτουαλισμός την γλώσσα από τις ρίζες της, σε όλες τις προεκτάσεις της, σε κάθε στιγμή της και σε όλες τις ιδιομορφίες της.

Ποια είναι λοιπόν η δομική, οικονομικο-πολιτική, βάση στην οποία στηρίζεται αυτή η μοναδική ρυθμιστική αρχή ομοιογενοποίησης όλων των εθνικών γλωσσών, κάτω από τον αστερισμό του τεχνικισμού και της επικοινωνίας; Δεν είναι δύσκολο σ' αυτό το σημείο να κάνουμε ορισμένες υποθέσεις. Ας υποθέσουμε πως πρόκειται για την ιδεώδη στιγμή κατά την οποία η παλαιοβιομηχανική αστική τάξη γίνεται νεοκαπιταλιστική, τουλάχιστον ο κύριος πυρήνας της, και η γλώσσα του αφεντικού αντικαθίσταται από την τεχνοκρατική γλώσσα.

Ο πλήρης εκβιομηχανισμός του Βορρά, σε καθαρά τώρα πια ευρωπαϊκό επίπεδο, και ο τύπος των σχέσεων που έχει αυτός ο εκβιομηχανισμός με τον Νότο, δημιούργησαν μία πραγματικά ηγεμονική κοινωνική τάξη, που ως τέτοια πραγματικά ενοποιεί την κοινωνία μας.

Θέλω να πω πως, ενώ η μεγάλη και η μικρή αστική τάξη παλαιοβιομηχανικού τύπου ποτέ δεν κατάφεραν να ταυτίσουν τον εαυτό τους με το σύνολο της ιταλικής κοινωνίας, και απλώς υιοθέτησαν την λογοτεχνική ιταλική ως ταξική τους γλώσσα, επιβάλλοντας την από τα πάνω, η αναδύομενη τεχνοκρατία του Βορρά ταυτίζεται ηγεμονικά με όλο το έθνος και άρα επεξεργάζεται έναν νέο τύπο κουλτούρας και γλώσσας, πραγματικά εθνικής.

Αφού εγώ δεν είμαι ούτε πολιτικός ούτε κοινωνιολόγος, δεν τολμώ να τεκμηριώσω αυτές τις απόψεις μου, παρά μόνον να προσθέσω ένα λιτό ρητορικό σχήμα: να σας διαβεβαιώσω δηλαδή πως δεν θρυσκόμαστε παρά στο πρώτο βήμα αυτού του φαινομένου και πως ανακάμψεις, οπισθοδρομήσεις, αντιστάσεις, κατάλοιπα του αρχαίου ιταλικού κόσμου, ίσως είναι καθυστερημένες αλλά πάντα σημαντικές πραγματικότητες της ιστορίας μας, ότι το φασιστικό τραύμα θα συνεχίσει να αιμορραγεί, κτλ. Αλλά και ότι, παρόλα αυτά, η πραγματικότητα, που τώρα πια έγινε συνείδηση και άρα δεν μπορεί να οπισθοχωρήσει, είναι η εγκαθίδρυση μιας εξουσίας ως εξέλιξη της καπιταλιστικής τάξης (δεν υπήρξε καμία κάθοδος των Ούνων!) προς μία πραγματικά ηγεμονική θέση, άρα ενοποιητική.

Γι' αυτό, κατά κάποιον τρόπο, λίγο διστακτικά, κι όχι χωρίς συγκίνηση νομίζω ότι δικαιούμαι να αναγγείλω πως γεννήθηκε η ιταλική ως εθνική γλώσσα.

Τι είναι, ή μάλλον τι θα είναι αυτή η ιταλική δεν καθορίζεται εύκολα: σε λίγο θα την δούμε καλύτερα. Σε αυτό το σημείο, σε αυτόν τον καθορισμό, θα μπορούσε να σταματήσει η συνεισφορά μου ως κατασκευαστή βιβλίων κι όχι γλωσσολόγου. Αλλά δεν θα ήθελα να αφήσω ελεύθερο το πεδίο χωρίς να προσθέσω πρώτα ορισμένα περιστασιακά στοιχεία και χωρίς να προαναγγείλω ορισμένες προβλέψεις που δεν θα με εκθέσουν.

Στο γλωσσικο-λογοτεχνικό πεδίο είχαμε σε αυτές τις δύο τελευταίες δεκαετίες την φαινομενική επικράτηση του άξονα Ρώμη-Φλωρεντία (καμιά φορά ο τόνος έπεφτε στην Ρώμη ή ακόμη και στην Νάπολη): τόσο που είχε γίνει λόγος σε γλωσσολογικό επίπεδο για την Ρώμη ως κέντρο που διοχετεύει επιτέλους την γλώσσα, ως πρωτεύουσα ενός επί τέλους ενοποιημένου Κράτους, ως έδρα της γραφειοκρατίας κτλ., κτλ. Δηλαδή η βαθειά (κάθεται) και ευρεία (οριζόντια) κυκλοφορία της γλώσσας φαινόταν να βρίσκεται στην Ρώμη το κέντρο της. Ο νεορεαλιστικός πολιτισμός είχε υιοθετήσει την ρωμαϊκό-ιταλική γλώσσα και πάνω σε αυτήν την βάση, εντελώς προβλεπόμενη και εφησυχαστική, θα ήθελα να πω παραδοσιακή, πολλοί νόμιζαν ότι θα προωθείτο η εθνικοποίηση της ιταλικής.

Τα πράγματα όμως, όπως είδαμε, άλλαξαν απότομα. Η ρωμαϊκό-ναπολετάνικη κουλτούρα αποκαλύφθηκε ξαφνικά κι αμετάκλητα διαχρονική – και, ύστερα από την καθαρουσιάνικη σπονδή που ανέφερα – βάζουν τώρα ορμητικά την υποψηφιότητα τους ως κέντρα που διοχετεύουν κουλτούρα και εθνική γλώσσα, οι βόρειες πόλεις, ο άξονας Μιλάνο-Τορίνο.

Ο Βορράς φυσικά δεν μπορεί να προτείνει ως κατάλληλη εναλλακτική λύση τις διαλέκτους του – που ο ίδιος συνέβαλε για να τις καταστήσει αρχαϊκές, ακριβώς όπως εκείνες του Νότου – ούτε την προφορά του, ούτε τις γλωσσικές ιδιομορφίες του (δηλαδή την δική του όσμωση της διαλέκτου με την κοινή). Αλλά είναι ο βιομηχανικός Βορράς που κατέχει εκείνον τον γλωσσικό πλούτο που πάει να αντικαταστήσει τις διαλέκτους, κατέχει δηλαδή εκείνες τις τεχνικές γλώσσες που είδαμε πως ομοιογενοποιούν και χρησιμοποιούν την ιταλική ως νέο ενωτικό και εθνικό πνεύμα. Ο Βορράς κατέχει αυτήν την τεχνολογική γλώσσα ως γλωσσικό μέσον που βασιλεύει στο νέο χαρακτηριστικό τρόπο ζωής του: αυτή είναι η τεχνική υπογλώσσα που ο βιομηχανικός Βορράς προτείνει ως ανταγωνιστή για την εθνική κυριαρχία εναντίον της ρωμαϊκό-ναπολιτάνικης κοινής με στοιχεία από τις διαλέκτους. Και που στην πραγματικότητα έχει ήδη υπερισχύσει δια μέσου εκείνης της ενοποιητικής ηγεμονικής επιρροής που είχαν, για παράδειγμα, οι αριστοκρατικές μοναρχίες στην διαμόρφωση των μεγάλων ευρωπαϊκών γλωσσών.

Είναι η ρεθάνς των περιφερειακών, με λίγα λόγια: είναι η νίκη της πραγματικής Ιταλίας πάνω στην ρητορική Ιταλία. Είχαμε ένα πρώτο περιφερειακό ρωμαϊκό-ναπολιτάνικό κύμα που αντιστοιχούσε στον πρώτο πραγματικό σταθμό της αντιφασιστικής Ιταλίας (ακόμη όμως ημιανεπτυγμένης και παλαιοαστικής). Και τώρα έχουμε ένα δεύτερο οριστικό θόρειο κύμα που αντιστοιχεί στην οριστική ιταλική πραγματικότητα, εκείνη που μπορούμε να ευαγγελιστούμε στην Ιταλία του άμεσου μέλλοντος.

Ποια θα είναι τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της εθνικής ιταλικής; Οι τεχνολογικές γλώσσες είναι από την διαμόρφωση τους διεθνείς και εξαιρετικά λειτουργικές, άρα θα επιφέρουν στην ιταλική ορισμένες τυπικές συνθήκες των πιο προοδευμένων νεολατινικών γλωσσών, τονίζοντας με δύναμη το πνεύμα επικοινωνίας, σύμφωνα λίγο πολύ με αυτές τις τρεις κατευθύνσεις:

1) Μία κάποια προτίμηση προς τις χρονικά ομαλές προτάσεις, που θα επιφέρει μία μεγαλύτερη ακαμψία στα διαγράμματα των ιταλικών περιόδων. Την εξαφάνιση πολλών συναγωνιζόμενων εκφράσεων με την επικράτηση μίας έκφρασης που κατά τύχη ή για λόγους χρήσεως προτιμάται από τους πλέον εξουσιοδοτημένους ανθρώπους που χρησιμοποιούν τις τεχνικές γλώσσες, δηλαδή κυρίως από τους Τορινέζους και τους Μιλανέζους (είναι γνωστό, για παράδειγμα, πως οι Τορινέζοι μάθαιναν από ανέκαθεν την ιταλική σαν ξένη γλώσσα κι έχουν ήδη συνηθίσει στην διακανονιστική εκμάθηση της, που θα οξυνθεί μέσα στο λειτουργικό πνεύμα της τεχνικής, μέχρι να ισοπεδωθεί όλη η ιταλική στην ανέκφραστη ακρίβεια της τεχνικής επικοινωνίας). Συμπερασματικά, θα φτωχύνει εκείνη η ιταλική που ήταν μέχρι τώρα τόσο γενναιόδωρη με τον πλούτο της σε διαθέσιμες εκφράσεις, τόσο που μετέβαλε το κεφάλι του καθενός μας σε μία αγορά συναγωνιζόμενων γλωσσικών μορφών.

2) Η διακοπή της όσμωσης με τα λατινικά που, σε όλα τα διαχρονικά άλματα της τόσο ιδιόμορφης εξέλιξης της ιταλικής, πάντα διατηρήθηκε – ως χαρακτηριστικό της ελιτίστικης λογοτεχνικής γλώσσας – και γινόταν πιο πλούσια και γόνιμη στις περισσότερο επαναστατικές περιόδους (π.χ. ο ουμανισμός, ή ο νεο-κλασικισμός κτλ.).

3) Η επικράτηση του σκοπού της επικοινωνίας εις θάρους του σκοπού της εκφραστικότητας, όπως σε κάθε γλώσσα υψηλού πολιτισμού και περιορισμένων επιπέδων κουλτούρας, ομοιογενοποιημένη δηλαδή γύρω από ένα πολιτιστικό κέντρο απ' όπου πηγάζει ταυτόχρονα και η εξουσία και η γλώσσα. Η συντήρηση των διαφόρων διαχρονικών στρωμάτων στην ιστορία, δηλαδή, επαναλαμβάνω, ο μορφολογικός πλούτος της ιταλικής, οφείλετο απλώς στο γεγονός ότι η ιταλική ήταν μία λογοτεχνική γλώσσα, άρα, απ' την μια συντηρητική κι απ' την άλλη εκφραστική. Τώρα στο πηδάλιο της γλώσσας δεν θα βρίσκεται πια η λογοτεχνία αλλά η τεχνική. Και άρα ο σκοπός της γλώσσας πρέπει να αναζητείται στον κύκλο παραγωγή-κατανάλωση, που θα δώσει στην ιταλική εκείνη την επαναστατική ώθηση που συνίσταται ακριβώς στην υπεροχή του στόχου της επικοινωνίας εις θάρους εκείνου της έκφρασης.

Πριν αποσυρθώ, μία τελευταία ματιά σε εκείνο το λογοτεχνικό πλαίσιο η αποσύνθεση και το χάος του οποίου υπήρξαν αφορμή για αυτές τις παρατηρήσεις. Τώρα είναι σαφές πως αυτό το χάος ανταποκρίνεται σε μία ιδεώδη στιγμή κενού της ιστορίας: τέλειωσε ένα είδος ιταλικής κοινωνίας κι άρχισε ένα άλλο. Σε αυτό το κενό οφείλεται η σύγχυση της λογοτεχνίας, που έχασε τις αναφορές και τις προοπτικές της. Σε αυτό το κενό βρίσκεται η ουσιαστική νομιμότητα των πρωτοποριών, των οποίων η ανατρεπτική για την γλώσσα δράση διεξάγεται εναντίον μίας γλώσσας που δεν υπάρχει πια. Και η ιδέα που έχουν οι πρωτοπορίες για την μελλοντική γλώσσα είναι ένας τεχνολογικός μύθος που δεν έχει πια καμία σχέση με την πραγματική συνεισφορά της τεχνολογίας προς την γλώσσα. Είναι σαφές πως, αφού συνειδητοποιηθεί η πραγματική επανάσταση της ιταλικής, ο ρόλος των πρωτοποριών θα έχει λήξει. Και μόνον αφού εμβαθύνει αυτήν την συνειδητοποίηση ένας συγγραφέας θα μπορεί να ξαναβρεί τον ρόλο του, να υποθέσει μία «ανανέωση της εξουσιοδότησης».

Πρώτα απ' όλα θα πρέπει να τοποθετήσει στα σωστά πλαίσια την καταστροφική προαναγγελία πως στο μέλλον δεν θα υπάρξει πια ζήτηση για ποίηση εάν, υποθετικά, στο μέλλον υπάρξει μόνον μία ριζοσπαστικοποίηση της πάλης (τυπικής εξάλλου σε κάθε γλώσσα) μεταξύ της επικοινωνίας και της εκφραστικότητας. Με αυτήν την έννοια ο Ιταλός συγγραφέας ευνοείται από τον επείγοντα χαρακτήρα των γλωσσικών

προβλημάτων, που γι' αυτόν αποτελούν μία επανάσταση – ενώ στην Γαλλία, στην Αγγλία κτλ. δεν είναι παρά προβλήματα εξέλιξης, αφού η γαλλική και η αγγλική είναι από αιώνες εθνικές γλώσσες με την πιο ακριβή έννοια του όρου. Μία γλωσσική εξέλιξη είναι, σ' ότι αφορά την αντίδραση των λογοτεχνών, πολύ πιο επίφοβη από μία επανάσταση. Για ένα Γάλλο ή Άγγλο ή Γερμανό ή Ρώσο λογοτέχνη το πρόβλημα τίθεται ως συναγωνισμός μεταξύ της τεχνολογίας και της επιστήμης (και της βιομηχανίας της κουλτούρας), ως μοιραία μηχανοποίηση των αντιδράσεων του κοινού του κτλ., κτλ. Για έναν Ιταλό λογοτέχνη αντίθετα το πρόβλημα τίθεται με πολύ πιο ριζοσπαστικούς όρους: να μάθει την αλφάβητο μιας γλώσσας με όλα τα επακόλουθα: πρώτα απ' όλα να μην φοβάται τον συναγωνισμό της τεχνολογικής γλώσσας, αλλά να την μάθει, να την ιδιοποιηθεί, να γίνει «επιστήμονας» (για παράδειγμα, να μην δουλεύει πια, σύμφωνα με τους όρους της παλιάς εξουσιοδότησης, πάνω σε «προοπτικές» – δηλαδή όχι πάνω στο παρελθόν που προβάλλεται στο μέλλον – αλλά επάνω σε «υποθέσεις» που δεν προυποθέτουν παρά άλλες υποθέσεις, χωρίς απατηλούς στόχους παλιγγενεσίας του ανθρώπου, κτλ., κτλ.).

Η έννοια αυτής της νέας γλωσσικής πραγματικότητας, ο στόχος του αγώνα του λογοτέχνη θα είναι η γλωσσική εκφραστικότητα, που συμπίπτει με την ελευθερία του ανθρώπου σε σχέση με την μηχανοποίηση του. Και η δικιά του δεν θα είναι μία άγνοια και ανώφελη πάλη εάν κατακτήσει την γλώσσα του νέου τύπου πολιτισμού. Πώς να ιδιοποιηθούμε την νέα γλώσσα; Για έναν αστό λογοτέχνη, με αστική ιδεολογία, η προοπτική είναι να εκλείψει αργά ή γρήγορα χάρις στην γλώσσα που γέννησε εκείνη η ίδια η εξουσία στην οποία ο ίδιος δεν αντιστάθηκε και εναντίον της οποίας δεν παλεύει. Έχει λοιπόν απόλυτα δίκιο να υψώνει την querelle του για την καταδίκη του να μην γίνεται ποτέ κατανοητός, δηλαδή για τον θάνατο του, που προαναγγέλλεται από μία μακ, χρόνια φορμαλιστική αγωνία.

Για έναν λογοτέχνη ιδεολογικά μη αστό χρειάζεται, ακόμη μία φορά, να επαναφέρει τον Γκράμσι στην μνήμη του: *αν η νέα ιταλική πραγματικότητα παράγει μία νέα γλώσσα, την εθνική ιταλική, ο μόνος τρόπος για να την ιδιοποιηθεί και να την κάνει κτήμα του, είναι να μάθει με απόλυτη σαφήνεια και θάρρος ποια και τι είναι αυτή η εθνική πραγματικότητα που την παράγει. Ποτέ όπως σήμερα το πρόβλημα της ποίησης δεν ήταν πρόβλημα κουλτούρας και ποτέ όπως σήμερα η λογοτεχνία δεν απαιτήσε μία πιο επιστημονική και ορθολογική μέθοδο γνώσης.*

Μετάφραση: Δημήτρης Δεληολάνης

Στα γραφεία των «Τετραδίων» διατίθενται αποκλειστικά το περιοδικό «**Journal of the Hellenic Diaspora**» καθώς και οι εκδόσεις «**Pella**». Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να τα προμηθευτούν και ταχυδρομικά.